

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Ілля Дмитрович ШУТАК

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: ТЕОРІЯ ПРАВОВИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Видання друге, доповнене і перероблене

Івано-Франківськ

2014

УДК 340.115(075.8)
ББК 67.9 (4УКР)я73
Ш-94

*Рекомендовано до друку вченою радою
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького
(протокол № 11 від 29. 05. 2014 р.)*

Рецензенти:

Луцький І. М. – академік УАН, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор юридичних наук, професор, відмінник освіти України;

Баранов В. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки РФ, президент Нижньогородського дослідного науково-прикладного центру «Юридична техніка»;

Луць Л. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ш-94 Шутак І. Д.

Юридична техніка: теорія правових застережень : [навч. посіб. для вищих навч. закл.] / І. Д. Шутак. – Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. – 260 с.

ISBN 978-617-642-152-8

У навчальному посібнику розкрито поняття, значення, види та функції правових застережень. Подано матеріал, необхідний для адекватного тлумачення природи і службового призначення правових застережень, рекомендації щодо їх практичного використання у правозастосуванні, а також під час захисту прав і свобод людини на міжнародному, федеральному, регіональному рівнях.

Для фахівців у сфері міжнародного і внутрішньодержавного права, парламентаріїв, державних службовців, студентів юридичних вищів, правознавців, широкого кола читачів.

УДК 340.115(075.8)
ББК 67.9 (4УКР)я73

© Шутак І. Д., 2014

© Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014

ISBN 978-617-642-152-8

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У ПРАВІ: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ	12
1.1. Поняття правового застереження.....	12
1.2. Значення правового застереження.....	23
1.3. Форма нормативного вираження правового застереження....	25
1.4. Види правового застереження.....	35
1.5. Функції правового застереження.....	57
Розділ 2. ПРАВОВІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ	100
2.1. Застереження у праві: основи застосування.....	100
2.2. Принципи тлумачення правових застережень.....	104
2.3. Застереження у праві: проблеми та шляхи вирішення.....	106
2.4. Застосування міжнародних застережень у внутрішньодержавній сфері.....	117
2.5. Основні визначення правових застережень.....	118
Розділ 3. ПРАВОВІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ В ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	121
3.1. Міжнародно-правові застереження: теорія та історія розвитку.....	121
3.2. Становлення застережень про незмінність обставин.....	124
3.3. Становлення застережень до договорів.....	132
3.4. Становлення застережень у договорах.....	141
3.5. Інші застереження в доктрині міжнародного права.....	154
3.6. Приклади застережень у російському законодавстві.....	159
Розділ 4. ЗАСТЕРЕЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ І ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)	162
4.1. Заборона застережень до міжнародного нормативно-правового акта.....	162
4.2. Ситуації, в яких можливе застосування застережень.....	163
4.3. Співвідношення застереження до міжнародного договору з техніко-юридичними засобами.....	165
4.4. Застереження в дефініціях міжнародних актів.....	168
4.5. Правові застереження і Конституція України.....	172
Розділ 5. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЗАСТЕРЕЖЕНЬ У ПРАВІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	178
5.1. Співвідношення застережень у праві із суміжними категоріями і місце в системі прийомів юридичної техніки.....	178
5.2. Види застережень у чинному російському праві.....	195

5.3. Застереження в міжнародному публічному праві..... 215

5.4. Застереження в міжнародному приватному праві..... 219

5.5. Застереження міжнародного гуманітарного права..... 223

Література, рекомендована для самостійного вивчення..... 227

Інформаційна довідка..... 258

ВСТУП

Правові застереження – це донедавна невідомий правовій доктрині елемент юридичної техніки.

На важливість застережень як особливого прийому юридичної техніки вперше, маючи на увазі законодавчий аспект проблеми, звернув увагу 1989 р. В. Баранов, який тоді писав: «В теорії юридичної техніки залишається недослідженим такий часто вживаний у практиці прийом як законодавче застереження. Потрібне глибоке, спеціальне дослідження сутності, видів, форм вираження та умов правомірності застережень в законах. Від правильності логіко-гносеологічного і спеціально-юридичного використання законодавчих застережень залежить не тільки істинність і ефективність правових норм, а й межі державного управління, інтенсивність діяльності правозастосування».

Поява цієї книжки зумовлена подіями, що відбуваються на пострадянському просторі, у країнах ближнього, далекого зарубіжжя, і спирається на облік їх особливостей відповідно до логіки розвитку юридичної науки.

Із розпадом СРСР об'єктивна вимога інтеграції держав і народів не зникла, щобільше, на політичній карті світу виник інтегративний елемент – Співдружність Незалежних Держав – добровільне об'єднання держав і народів євразійського регіону в політико-економічній формі, яка адекватна ступеню їх взаємної зацікавленості у співпраці. Інтегративну тенденцію невдовзі було підтверджено підписанням країнами ЄС Маастрихтського договору (грудень 1992 р.). Відтак з'являється нове інтеграційне об'єднання – Європейський Союз, що має низку властивостей, характерних для федеративної держави.

Окрім того, інтеграція в Європі здійснюється і за допомогою інституційних механізмів Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Що ж до універсальної організації всебічного співробітництва між народами, Організації Об'єднаних Націй, яка об'єднує більшість держав світу, то зауважимо, що щорічно кількість держав-членів ООН зростає, дедалі помітнішою стає й тенденція до перетворення Організації в майбутньому на так званий «світовий уряд».

Юридична наука розвивається в руслі зазначених інтеграційних тенденцій, і в ній щораз більше помітний міжнародний елемент як результат переосмислення інформації, що відноситься до закономірності функціонування іноземного права та права міжнародного. Останнє ж – загальнолюдська правова система, концентровано відображає сукупний досвід розвитку людської цивілізації.

Із цими обставинами пов'язані становлення і розвиток нової науки – «Загальної теорії права», що вивчає закономірності функціонування всієї правової дійсності, представленої і внутрішньодержавними правовими системами, і глобальною системою міжнародного права. У межах цієї науки досліджується проблема правових застережень.

У вітчизняній теорії права на монографічному рівні проблему правових застережень поки не вивчали. До останнього часу не було навіть статейних теоретичних розробок. Проблему застережень розглядали лише юристи-міжнародники, а застереження як інститут міжнародного права використовували в практиці держав і міжнародних організацій.

Звичайно, у більшості робіт періоду «до перебудови» яскраво виражена ідеологічність. Як слушно зазначив С. Філіппов, «імперіалістична держава, використовуючи застереження до договору, прагне захистити інтереси монополій і створити кращі умови для експлуатації та гноблення народів; обтяжуючи застереження про незмінність обставин, імперіалістична держава намагається ще більш закабалити партнера за договором, а заперечуючи можливість застосування застереження, домагається збереження положення, сприятливого для грабежу і експлуатації».

Проте позитивні напрацювання представників міжнародно-правової доктрини минулого періоду можуть і повинні бути використані для загальноправового аналізу з екстраполяцією отриманих даних на завдання, які вирішують російські законодавці.

Феномен міжнародно-правових застережень підлягає вивченню в межах загальної теорії права бодай тому, що це істотно розширює теоретико-методологічну та практичну базу її предмета. Крім того, навіть у «першому наближенні» очевидно, що застереження містяться в усіх галузях чинного російського права.

Залучення міжнародно-правових даних у контексті загальноправового дослідження дозволяє замість винаходу вже наявного «юридичного велосипеда» використовувати наявні і нові дані в інтересах глибокого реформування російської правової системи.

Необхідність такого підходу поступово усвідомлюють представники зарубіжної та вітчизняної науки і практики. Так, 1991 р. В. Петровський писав: «Складається враження, що в процесі створення і формування правових норм ми часто займаємося винаходом тих велосипедів, на які давним-давно їздять в інших країнах. В ООН існує величезна кількість напрацьованих норм, зокрема і в галузі соціально-економічній, які можна просто брати і застосовувати в нашій дійсності. Треба тільки знати, де вони містяться. А для цього потрібно звертатися до фахівців».

Оскільки правові застереження є елементом «технології» правотворчості, то, по суті, у цій праці йдеться про певні правила, юридико-

технічні вимоги до змістовного оформлення норм права. Ці правила, на думку автора, дозволяють значною мірою підвищити юридичну культуру правотворчого процесу.

Практична значущість проведеного дослідження визначається й тим, що зниження кількості неефективних правових норм не можна домагатися без урахування ролі і можливостей застережень, які містяться в них. Принцип нормотворчої «економії» навряд чи може бути проведений у правотворчому процесі результативно без використання знань про застереження. Через інститут застережень можна чіткіше уявити тенденції правового регулювання в умовах політичного та національного протиборства. Не можна оминати увагою й те, що правові застереження у внутрішньодержавному сенсі самі собою є засобом орієнтації людини.

Практичне значення цього дослідження полягає в авторському осмисленні шляхів переходу від ізольованого вивчення правових норм та інститутів, від формально-догматичного аналізу прийомів юридичної техніки до пізнання їх взаємозв'язків з реальною свідомістю та поведінкою людей, до вивчення особистості та її поведінки в державно-правових зв'язках.

Розв'язання проблеми застережень в єдності міжнародного і внутрішньодержавного аспекту відкриває значні можливості для підвищення організаційної, стимулювальної та виховної ролі права.

Цим же зумовлюється чимале дидактичне значення проблеми правових застережень. Критична оцінка низького рівня програм і підручників з юридичних дисциплін є цілком виправданою, оскільки в них, як правило, немає реальних даних, мало сказано про невідповідність правових норм дійсності, про ступінь їх ефективності.

Водночас уведення у вищівські програми і підручники розділу про нові, поки маловивчені, маловідомі прийоми юридичної техніки (у нашому випадку – про правові застереження) могло б істотно поліпшити сформовані положення, удосконалити методичку юридичної освіти.

Проблема правових застережень безпосередньо стосується практичного формування розвиненої правосвідомості громадян і їх законних об'єднань. Ідеться про своєрідну нероздільність проблеми правових застережень із завданням правового виховання громадян, із розширенням сфери правомірної поведінки, з подоланням правового нігілізму. Варіантність юридично значущої поведінки, яка закріплюється в застереженнях, виступає нормативною основою правової активності суб'єктивного права.

Хоча реформування вітчизняної правової системи поки перебуває на етапі, коли законодавець вважає за краще розв'язувати «глобальні» проблеми, нерідко випускаючи з уваги прийоми юридичної техніки, навіть пов'язані з використанням інституту застережень, щораз більше

стає зрозуміло, що техніко-юридичні правила нормотворчості, будучи досягненням (і надбанням) світової цивілізації, є обов'язковою умовою адекватного переведення нормативності права в упорядкованість відносин, властивих демократичній державі.

Проблема правових застережень належить до сфери аналітичної юриспруденції. Цінність її вельми вдало розкрив С. Алексєєв, відзначивши, що за допомогою аналітичного опрацювання правового матеріалу «розкривається деталізована юридична картина законодавства, практика його застосування, оголюється їх юридичний зміст, відпрацьовуються найбільш доцільні прийоми і форми юридичних дій. Це дозволяє правильно, повно і точно розглядати з юридичної сторони конфлікти, формулювати правові висновки про факти дійсності, виносити судові рішення, давати юридичні консультації, складати юридичні документи, вести правове навчання».

Якість та ефективність дії права визначається не тільки предметом регулювання, не тільки ступенем його «опірності», а й тими юридичними прийомами, які вибрано для «перекладу» реалій життя на правову мову. Правові застереження як конкретний прийом юридичної техніки є повноправним елементом системи забезпечення дії права.

Недостатність теоретичного матеріалу щодо природи правових застережень, відсутність практичних рекомендацій щодо їх використання і послужили підставою для звернення автора до аналізу цього феномена.

У роботі досліджено історію становлення та розвитку міжнародно-правової теорії застережень; у загальнотеоретичному сенсі узагальнено результати дослідження конкретних різновидів міжнародних застережень; обґрунтовано зміст поняття міжнародно-правового застереження; охарактеризовано шляхи впливу міжнародно-правових застережень на російське законодавство; розглянуто основні логіко-нормативні та граматичні форми вираження застережень у чинному російському законодавстві; проаналізовано основні види і функції законодавчих застережень; продемонстровано типові дефекти під час формулювання законодавчих застережень у контексті їх впливу на ефективність правового регулювання в країні. У дослідженні містяться пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства, поліпшення організації та діяльності органів, які приймають і реалізують норми права із застереженнями.

І останнє. Щоб стати справді загальною, теорія правових застережень мусить будувати свої конструкції, пропонувати узагальнення і висновки, засновані на аналізі не лише законодавства, інших форм (джерел) права, але й виходити з інших юридичних актів.

Застереження містяться не тільки в нормативно-правових актах різного рівня, не тільки в договорах нормативного змісту, а й в актах застосування, інтерпретаційних актах. Ці застереження вирізняються

чималою своєрідністю, яка має бути адекватно виражена в загальній теорії. Запропоноване дослідження є першою спробою комплексно розглянути цю проблему, складність якої цілком закономірно зумовлює розгляд низки гостродискусійних питань. Чітко уявляючи складність і багатогранність поставленого завдання, не претендуємо на його вичерпне вирішення.

Натомість вважатимемо своє завдання виконаним, якщо хтось зацікавиться важливою і практично значущою проблемою правових застережень, а тим паче продовжить аналіз спірних моментів теорії і практики застережень у праві.

Необхідність проведення роботи, спрямованої на створення науково-методичного посібника, визначена, зокрема, тим, що домогтися зменшення кількості неефективних правових норм неможливо, якщо не брати до уваги ролі та можливостей у них застережень. Зрештою, у правотворчому процесі не можна реалізувати принцип нормотворчої економії з необхідною результативністю, якщо не використати знання про застереження, не оволодіти навичками з їх практичного застосування.

Додамо, що правові застереження як конкретний прийом юридичної техніки виступають у ролі повноправного елемента системи забезпечення дії права.

Правові застереження в соціальному сенсі – це засіб ціннісної мотивації поведінки людини. Ця обставина зумовлює те, що призначення пропонованого посібника зводиться не тільки до озброєння законодавців спеціальними прийомами для конструювання догми права, а законодавців – прийомами її технічного узгодження з конкретними життєвими обставинами, але й до того, щоб сприяти прогнозуванню наслідків впливу зазначених правових засобів на свідомість і поведінку людей.

Жодна найдосконаліша, з техніко-юридичного погляду, правова система не в змозі функціонувати, якщо її особливості не розуміє та частина населення держави, яка не зайнята у сфері професійної юридичної діяльності.

Пропонований науково-методичний посібник як своєрідний «путівник» на шляху дослідження правових застережень може істотно допомогти широкому колу користувачів, котрі створюють, застосовують, а також реалізують право в інших формах.

Недостатність доступного користувачеві теоретичного матеріалу щодо природи правових застережень, службового призначення конкретних їх різновидів, а також раніше зазначені обставини визначили зміст посібника. Структурно в ньому можна виділити п'ять взаємопов'язаних розділів:

- 1) *застереження у праві: поняття, значення, види, функції;*
- 2) *правові застереження: практика застосування;*
- 3) *правові застереження в доктрині міжнародного права;*
- 4) *застереження міжнародних нормативно-правових актів (загально-теоретичні й типологічні аспекти);*